

Kovács Ferenc

Demográfiai robbanás és alacsony népszaporulat

Napjainkban egyre gyakoribbá válik a népesedési kérdések vizsgálata. Olvashatunk túlnépesedésről és szenvedélyesen vitatkozhatunk a népesedés pangásáról:

– Ha ilyen ütemben gyarapodik az emberiség, maholnap nem lesz bolygónkon hely. 650 év múlva a Föld egész felszínére számítva – beleértve a tengerek és szárazföldek felszínét is – 10 fő jutna minden négyzetméterre.

– Ahhoz, hogy egy emberöltő múlva ne csökkenjék hazánk lélekszáma, az kellene, hogy 1000 édesanya közül 16 szüljön egészséges gyermeket. Ahhoz pedig, hogy egy emberöltő múlva szaporodjék a nemzet, az kellene, hogy minden 1000 lakosra 17 újszülött jusson. A mai arány 1000 a 14,7-hez...

*

A két megállapítás az első pillanatra mintha ellentétben állna egymással.

A valóságban azonban a Föld lakossága ténylegesen robbanásszerűen növekedik. Az évi szaporulat 2 ‰. Felületesen szemlélve ez nem tűnik soknak, de egy tucat embernek (12) ilyen növekedés mellett még egy évszázad sem kellene ahhoz, hogy elérje Földünk jelenlegi népességét. S ez a szám ma már túl van a 3,5 milliárdon. 1980-ra pedig a 4 milliárdot is túlhaladja az emberiség létszáma.

A problémát különösen súlyossá az teszi, hogy az évi 2 ‰-os növekedés is egyenetlenül oszlik meg Földünkön. A gazdaságilag fejlett kapitalista és szocialista országokban ez az arány jóval kisebb. Sokan éppen az alacsony népesedés tényével küszködnek, ugyanakkor a fejlődő országokban, ahol egyébként is problematikus a lakosság ellátása, az arány magasabb (Köztudott, hogy fejlődő országoknak a gazdasági fejlődésben elmaradt latin-amerikai, dél-ázsiai, afrikai országokat nevezük.)

A népesség robbanásszerű szaporodásának forrása tehát a fejlődő országok túlnépesedése.

A fejlődő országok általános gazdasági fejlődésének legfőbb akadálya a népességnövekedés döbbenetes üteme. A legtöbb fejlődő ország demográfiailag annyira szalad, hogy éppen ezért gazdaságilag kénytelen egyhelyben topogni. A termelés egyébként sem tudja foglalkoztatni a felesleges munkáskezeket. A túlnépesedés a termelőerők fékjévé válik. Nem lehet az ipari és mezőgazdasági munka termelékenységét megfelelőképpen fokozni, mert a korszerűbb technika munkaerőt tesz feleslegessé.

A magas szaporulat a tökehiányt is súlyosbítja. A közvetlen létfenntartási szükségleteken felül csak igen kevés marad beruházásokra.

Az aktív népességnek igen sok gyermeket kell eltartania. Ez az amúgyis nagyszámú lakosság évről-évre sok millió éhes szájjal gyarapodik és közömbösíti a magasabb életszínvonalra irányuló nemzeti erőfeszítések jó részét.

Latin-Amerikában a második világháború végétől 1970-ig évi 2,65 ‰-kal nőtt a mezőgazdasági termelés, de a népességnövekedés évi 2,8 ‰ volt. Afrikában 1952 és 1965 között évi 2,2 ‰-kal növekedett az élelmiszertermelés, de a népesség 2,6 ‰-os évi növekedést produkált. Tehát a termelésnövekedés

nem fedezi a népességnövekedést. Az egy főre jutó termelés csökken. A fejlődő országok elmaradottsága éppen ezért fokozódik. A második világháború előtt elmaradottságuk még csak 8-szoros volt a fejlett országok mögött. Ez az arány ma 12-szeres és 2000-ben a jelenlegi tendenciák mellett 18-szorosra válik.

Ha földünk lakosságának egészét nézzük, 5 ember közül 4 éhezik vagy nem kap elegendő táplálékot. A fennmaradó 20 ‰ Észak-Amerika, Európa és a Szovjetunió területére esik.

Nyilvánvaló, hogy az éhség elleni harc és a fejlődő országok magas szaporulata olykor közömbösítik egymást.

De honnan ered ez a rendkívül magas természetes szaporodási arány? És miért csak a fejlődő országokat jellemzi?

A természetes szaporodást a születések és a halálozások különbsége adja. A születések száma nem emelkedett ezekben az országokban. A halálozások aránya csökkent robbanásszerűen. A civilizált ember elsősorban saját magát védi, amikor a járványok kialakulását góczokban megakadályozza. A járványokat sikerült kiirtani. Az antibiotikumok tömeges felhasználása, a BCG oltás elterjesztése, a DDT-permetezések, a képzett bábák alkalmazása, az orvosegészségügyi szervezet gyarapodása erősen tompítja a korábban krónikusan pusztító betegségek erejét (vérhaj, gümőkór, malária, lepra, trachoma...).

A fejlett országok a DDT-permetezést már évek óta betiltották, de a fejlődő országok zömében még áldást jelent alkalmazása, mert a trópusi rovarok ellen a leghatásosabb szer.

Tehát a nagy szaporulatot nem a születések növekedése, hanem a halálozások csökkenése eredményezi. Európa országai is voltak hasonló helyzetben. Elsőnek Angliában jelentkeztek a túlnépesedés problémái. Az 1750 és 1880 közötti éveket magas szaporulat jellemezte. Persze a megoldás itt egyszerűbb volt. A fölösleges népesség kivándorolt Amerikába. Európa többi országa késve, de követte Anglia példáját.

Ázsia, Afrika, Latin-Amerika népeinek a kivándorlás nem jelenthet megoldást – a legfejlettebb országok nem is fogadnak ázsiai, afrikai bevándorlókat.

Az európai országokban a születések számának csökkenése hozta meg a megoldást. Az ipari fejlődés, az életszínvonal emelkedése a természetes szaporodás csökkenését eredményezte. Általánossá vált a családtervezés.

A fejlődő országok is komoly erőfeszítéseket tesznek a családtervezés elterjesztésében.

A legnagyobb erőfeszítések épp a legsúlyosabb problémákkal küzdő Indiában történtek és történnek ma is. India évi szaporulata több, mint hazánk lakossága. India a függetlenség kivívása óta (1947) tisztában van a népességnövekedés problémáival. Egyik eszköznek a fogamzásgátlás alkalmazását tekintették.

Az Ogino-Knaus módszer elterjesztése mellett döntöttek. Ez nem ellenkezett India hagyományaival, szokásaival, anyagi kiadásokkal nem járt.

De Indiában igen magas az analfabéták aránya. A falusi nők 7,5 ‰-a tud írni-olvasni, és a lakosság 82 ‰-a falusi. Tehát a nők többsége nem rendelkezik számfogalommal sem. Éppen ezért problémát jelentett a menstruációs ciklus helyes nyilvántartása, kiszámítása. Egy színes gyöngyszemekből álló nyakláncot szerkesztettek: narancs színnel jelölték a menstruáció napjait, pirossal a termékeny napokat és zölddel a biztonságos napokat, amikor a nemi kapcsolatok nem járnak megtermékenyüléssel.

Minden asszonynak az egyéni ciklus alapján fűttek fel a gyöngyöket. A problémák néhány hónap múlva már jelentkeztek: az éjszaka sötétjében nem lehetett látni a gyöngyök szí-

nét. Ezen is segítettek: szögletes és gömbölyű gyöngyöket alkalmaztak és a gyöngyszemeket csak egy irányban lehetett tologatni. Ez sem hozott megoldást. Voltak, akik elfelejtették tovább tolni a gyöngyöket. Mások nem viselték a láncot, mert nem akarták, hogy az egész falu tudja, a családban születésszabályozás folyik. Voltak, akik bűvös amulettként kezelték – elegendő csak viselni és nem esnek teherbe.

Tíz évet vacakoltak el ezzel a módszerrel. Semmi eredményt nem értek el. Különbösen is vannak a módszernek biológiai hiányosságai: a ciklus időről időre változik, az aritmikus nők többet szülnének.

Megpróbálták a pesszárium elterjesztését is. De a falusi asszonyok nem mentek el a klinikára a védőszert felszereltetni.

Bizonyos ismeretek is szükségesek lennének az emberi test felépítéséről, működéséről, a fajfenntartásról. A zselén lévő utasítást nem tudják elolvasni. A költséges tablettákat elfelejtik beszédni.

Stabil és végleges megoldásnak egyedül a sterilizáció bizonyult. 1957-től 1969-ig 4 millióan sterilizáltatták magukat önkéntesen. 7–8 dollár vagy újabban egy táskarádió és 3–6 nap fizetett szabadság a jutalma annak, aki sterilizációra jelentkezik. A jelentkezők száma alacsony. Az átlagos hindu fiúgyermeket akar. A többségnek nincs társadalombiztosítása. Az öreg szülőket a kereső fiúk tartják el. A lányoktól, nőktől nem tartják illendőnek anyagi segítséget elfogadni. Könnyebb rávenni családtervezésre azt a házaspárt, ahol már van 3 fiúgyermek. Ahol 4 leány van, tovább próbálkoznak.

India a családtervezésre sok pénzt költ. Irodákat, országos hálózatot építettek ki. Házaspáronként évi 3,5 dollárt fordítanak családtervezésre. A rádióállomások naponta sugároznak műsort, a mozik, újságok rendszeresen foglalkoznak a témával. Ingyen osztanak ki fogamzásgátló szereket.

Számottevő eredményt ezideig mégsem sikerült elérni.

Az életszínvonalat kellene jelentősen emelniük. Ha megköszönljük az emberek a jobb életet, ragaszkodnak hozzá és kevesebb gyermeket hoznak világra. Ugyanakkor az alacsony életszínvonalat nem lehet a születési arányszám csökkenése nélkül emelni.

Nem egyszerű ebből a körből kilépni.

India példáját elemeztük, de a többi fejlődő országban is hasonló problémák vannak, csak mindegyikük még fel sem mérte helyzetét és a megoldáson sem kísérletezik.

A pápa „Humanae vitae” kezdetű enciklikája, amely a katolikus házaspároknak csak az Ogino-Knaus módszert engedélyezi – nem véletlenül talált ellenállásra épp a latin-amerikai püspökök körében.

★

Tehát a demográfiai robbanás a fejlődő országok igen magas születési arányának következménye. A születési arány ezekben az országokban 40 % körül mozog.

A gazdaságilag fejlett országokban a demográfiai problémák éppen ellenkező előjellel jelentkeznek. Itt az alacsony születési arányszám a jellemző. Az NSZK-ban 13,3, az NDK-ban 13,9, Svédországban 13,6, Magyarországon 14,6, Belgiumban 14,7, Ausztriában 15,1, Csehszlovákiában 15,4, ... Szovjetunióban 17,4, USA-ban 18,2, Japánban 18,9 ezrelék volt az élveszületési arány 1970-ben.

Az alacsony születési arányt hajlamosak vagyunk magyar sajátosságként feltüntetni. Akadnak, akik etikai problémát csinálnak a jelenségből, mások a nemzet pusztulásáról beszélnek. A leghevesebb vita néhány éve a Nők Lapja hasábjain folyt. A vita azóta könyv alakban is megjelent (Fekete Gyula: *Éljünk magunknak?* Bp. 1972) s ez újabb hullámokat indított a vitának.

A népesedés alacsony foka nem speciális magyar jelenség, ugyancsak nem kifejezetten magyar sajátosság a születésnövekedésének ösztönzése.

Franciaországban már a háború előtt igen határozott gazdasági ösztönző eszközöket alkalmaztak, s ezzel, ha magas szaporulatot nem is értek el, de a népesség csökkenésének

tendenciáját sikerült megállítaniok. Jelenleg Franciaországban a 16,7 ‰-os szinten sikerült stabilizálni a születések arányszámát.

A legtöbb európai ország ma szintén alkalmaz valamilyen ösztönzési módszert.

A módszerek között tekintélyes helye van a gazdasági ösztönzőknek. A szocialista országok – így Magyarország is – kiemelkednek e téren. A fizetett szülési szabadság, a havi vagy egyszeri gyermekgondozási segély, a nem dolgozó, de gyermekeket nevelő anyák támogatása, a gyermekes családok támogatása, a lakáshelyzet javítása – azon túl, hogy humánus intézkedések – a szaporulásra is ösztönöznek.

Vannak jogi eszközök is. Ezek között tekintélyes helye van a tiltó jellegű intézkedéseknek. Az óvszerek hirdetésének, termelésének, forgalmazásának betiltása. A művi vetélések betiltása vagy határozott korlátozása. Romániában például ezek az eszközök dominálnak. Nem véletlen, hogy a leghátrányosabb eredményeket épp ők érték el.

Korábban hazánkban is voltak hasonló intézkedések, de már ezeket az adminisztratív jogi tiltásokat nem alkalmazzuk. Ennek következményei elég súlyos problémákat okoztak elsősorban az iskoláztatásban, a gyermek intézményekben. Az 1954-ben született nemzedék majdnem duplája az 1962. évinek.

Az eszközök harmadik csoportját a propagandamunka alkotja.

A legtöbb szocialista országban célul tűzték ki a második a harmadik gyermek megszületésének ösztönzését.

Magyarországon legalább a népesség reprodukcióját szeretnék biztosítani.

Az elmúlt másfél évtized nálunk a jövedelmek szolid, de fokozatos emelkedését hozta, ugyanakkor a fogyasztási lehetőségek ugrásszerűen bővültek (gépkocsi, magánlakás, külföldi utazás, vikendtelek...). Vannak kifejezetten fogyasztásra orientált házaspárok is, akik a családcentrikus szemlélet helyébe a presztizst, az anyagi sikert állítják.

A család funkciója is változott, szűkült, kohéziója csökkent.

A nagylétszámú családok életszínvonala alacsonyabb. Ma a családok létszámát jobban determinálja és differenciálja a demográfiai összetétel, mint a keresők bérszínvonala. Nem mindegy, hogy egy családban mennyi gyermeket kell eltartani.

Jövedelemelosztásunk figyelembe veszi ezt a jelenséget, s a távlati terveiben fokozottan bővül a nagyobb gyermeklétszámú családok anyagi támogatásának volumene és köre. A gyermekruházati ellátás szabályozása, a sokgyermekes családok kedvezőbb lakásépítési, lakásjuttatási lehetősége – amelyek legújabb intézkedéseink közé tartoznak – ugyancsak ezt a kört bővíti.

A demográfiai problémák megoldása igen bonyolult és nehéz a fejlődő országokban is, és a fejlett országok sem tudnak egyedül üdvözítő eszközöket találni.

A népesedés kérdése a két térségben más-más előjellel jelentkezik, de a megoldási módok sokrétűen komplex összefonódása azonos. Egyik helyen sem szabad elszakítani a gazdasági fejlesztést a népesség szabályozásától. Minden országnak figyelembe kell venni sajátos nemzeti körülményeit, gazdasági erejét és szellemi hagyományait egyaránt. S az eredmény így is csak hosszabb távon jelentkezik.

Találkozunk napjainkban neomalthusianusokkal is. Malthus tanításának tudománytalan és reakciós voltát már a múlt században bizonyították.

★

Engels 85 évvel ezelőtt írta a következő sorokat:

„Persze absztrakt fennáll a lehetősége annak, hogy az emberek száma olyan nagy lesz, hogy szaporodásuk elé korlátokat kell állítani.

Ha azonban a kommunista társadalom valamikor szükségesnek látja majd épp ily módon szabályozni az emberek termelését, mint ahogy a dolgok termelését már szabályozta, akkor épp ez a társadalom és csakis ez lesz az, amelyik ezt nélkülözés nélkül véghezviszi...”

Válságban van-e a mai család?

A család hosszú történeti fejlődés eredményeként alakult ki. A társadalom evolúciójával szakadatlanul fejlődött és a társadalomnak gyökeres átalakulásakor alapvetően megváltoztatta formáját. A monogám család, amely a magántulajdon talaján jött létre, a civilizált társadalmak története során jelentős funkcióváltáson ment át, például eredetileg termelő majd később mindinkább fogyasztó mikro-egységgé vált. A magántulajdon fontos szerepe a házasságkötésben kezdetben leplezetlenül jelent meg, így a birtokos osztályok családalapítását általában rögzítő, szabályozó házassági szerződés kezdetben elsősorban gazdasági jellegű magánjogi ügylet. A polgári felvilágosodást követően ezeknek a szempontoknak nyílt megjelenését eltakarta az érzelmekre, a családi boldogságra való hivatkozás. A kapitalizmus azonban, miután az egész társadalom a magántulajdon jegyében és védelmében funkcionál, nem tudta kiküszöbölni a birtokos osztályokhoz tartozók házasságából az anyagi szempontok jelentőségét.

Az emberiség számára első ízben a szocializmus keretei között nyílt lehetőség arra, hogy a házasságkötésben döntő szerepe az érzelmeknek legyen. Ez addig, amíg fennáll a társadalmi egyenlőtlenség, nem jelenti az anyagi szempontok teljes eltűnését. Ehhez még igen hosszú időnek kell eltelnie, egy új társadalomnak kell felépülnie. Az anyagi tényezők szerepe a családban maradéktalanul valószínűleg csak a kommunizmusban szűnik meg.

Vajon beszélhetünk-e a fejlődés jelenlegi szakaszában a család pozitív irányú átalakulásáról és megújulásáról? Ismeretes, hogy a válások száma évről-évre növekszik és Magyarország az „előkelő” második helyet foglalja el az USA után.

A válások mennyiségének összehasonlításakor különös gondolat kell eljárnai, mert nemcsak egyes országok között van lényeges eltérés a jogrendszerekben és a bírói gyakorlatban, hanem országon belül is változhatnak a jogszabályok. Hazánkban 1870. és 1880. között ezer lakosra még csak 0,7 válás jutott, s az 1894. évi magyar házassági törvény megalkotása után még kevesebb lett. A századfordulótól erőteljes növekedésnek indult, mivel a házasságfelbontással kapcsolatos joggyakorlat megenyhült. 1910–11 között ezer lakosra már 0,4 válás jutott. Az első világháború alatt 0,1-re csökkent, majd újabb lendületet nyert. A felszabadulás után a válások száma messze meghaladta az első világháború utáni éveket. Ez annak következménye, hogy 1945-ben megalkotott kormányrendelet a bontást megkönnyítette. Az új családjogi törvény ismét átmeneti visszaesésével járt. 1955-től az emelkedés folyamatos és különösen kiemelkedik az 1969. év, az eddigi legnagyobb eredményével, amikor az ezer lakosra jutó válások száma 2,2 (A rendkívül magas szám az ellenforradalmi eseményekkel, majd a disszidálások során felbomlott házasságok utólagos jogi rendezésével magyarázható.)

Vajon e válási statisztika nem azt bizonyítja-e, hogy az éppenséggel felbomló kisközösség, a család válságban van?

Úgy véljük, helytelen lenne messzemenő következtetéseket levonni ebből a néhány számból.

A tény azonban tény marad. Ezer házasságra tíz válás jut. Ez azt a benyomást kelti, hogy válságban van a család. Heller Ágnes ennek alapján ír arról, hogy „Ma a magántulajdonon alapuló monogám házasság felbomlásának korszakában élünk. Igaz anélkül, hogy ez az intézményváltozás jogilag megfelelő mértékben kifejlődött volna... De miután a gyermekek nevelése a mi korunkban elsősorban családi ügy, tehát a régi monogámiára van alapozva, a monogámia e felbomlási folyamata gyermektragédiák sorozatához vezet, és hozzájárul a gyermekbűnözések rendkívüli elszaporodásához. Ugyanakkor a normafelbomlás és kiüresedés jelenségeitől kísérvé, ideiglenes erkölcsi visszaesést is kifejez. Remélhető azonban, hogy a válságból majd tisztultabb emberi viszonyok születnek.”

Az idézett megállapítással kapcsolatban fel lehet tenni a kérdést: milyen állapothoz, vagy milyen normához viszonyít a szerző, amikor ideiglenes erkölcsi visszaesést, kiüresedést a gyermekbűnözés rendkívüli elszaporodását említi?

Az Engels által tárgyalt monogám családhoz mérve, amely a kizsákmányoló társadalomban bontakozott ki, a szocialista társadalomban élő monogám család gazdaságilag és érzelmileg megalapozottabb közösség, amelyre nem jellemző általában véve a bomlás, az erkölcsi visszaesés és a gyermektragédiák elszaporodása.

Ha azonban egy általunk már megformált ideális családhoz hasonlítjuk a jelenlegi állapotokat, akkor valóban súlyosnak kell megítélni a helyzetet. Ez az eljárás azonban nyilvánvalóan nem helyes. A család – mint intézmény – nem válságban, hanem átalakulóban van. Funkciói változhatnak, de mint dr. Csiki Ottó is mondja, a páros családnak még óriási tartalékai vannak. I.Sz. Kon. a család eihalását pedig pusztán szóbeszédnek tartja.

A válást nem lehet mindig a családi forma bomlási jelének tekinteni. Esetenként a válás jogának biztosítása jelentős demokratikus vívmány. Olaszországban például néhány évvel ezelőtt egyetlen törvényesített válást sem lehetett kimutatni. Nem mintha ott minden rendben lett volna a családdal, hanem mert az olasz törvények nem ismerték el a válás jogát. Méltán nevezte Fenoltea a felbonthatatlan polgári házasságot jogi szörnyszülöttnek, a konkordátum szerinti házasságot pedig a legzavaróbb házassági törvénynek.

A válás kifejezi az emberek társadalmi viszonyaiban bekövetkezett feszültségeket, ezek kisugárzását a családra. A család az a különleges és igen érzékeny mikroközösség, melyen a társadalom összes ellentmondásai átszűrődnek. „Aligha lehet elképzelni azt – legalábbis tömegmérésekben érvényesülő társadalmi jelenségként nem –, hogy a társadalmi előítéletektől, a legkülönfélébb presztízsszempontoktól, a végsőig vitt szerepjátszástól megkínzott ember a családjában elnyeri „érzelmi egyensúlyát”. Legtöbbször ennek éppen az ellenkezője történik: a „külvilág” a család küszöbét is átlépi, és így vagy úgy, de megmérgezi a családi viszonyokat” – írja Hegedűs András A család tervezéséről és jövőjéről című tanulmányában.

Társadalmunk a külső világ humanizálására törekszik. A szocializmus azonban ugyancsak nem mentes az ellentmondásoktól, az egymással szembenálló érdekektől, a társadalmi és a pillanatnyi egyéni érdek konfliktusától. Ezért az alapjaiban helyes célkitűzések sok-sok ellentmondás közepette közelíthetők csak meg.

Mindez szükségszerűen rányomja bélyegét a családra is, s adott esetekben ezek szétbomlására vezet.

A válás alapján véve negatív megoldás. Mindenképpen el kell kerülni, ha lehet, de ha nem lehet, még mindig több előnyel jár a kényszerű együttélésnél. Ha azt állítjuk, hogy a gazdasági érdektől mentes szerelmi házasság és a kölcsönös megértés alapján nyugvó család az erkölcsös, akkor a házasság, amelyben a szerelem már nincs jelen, szükségképpen erkölcstelen. És nincs törvény, nincs racionális érv, amellyel az elmúlt érzelmeket fel tudnánk támasztani.

A válás kimondása a családok többségének életében kétségkívül sok káros következménnyel jár. Figyelembe kell azonban venni azt is, hogy a válás nem más, mint a valóságban már végbement folyamat utólagos szentesítése a törvény által. Ezért azt a feladatot kell célni, hogy ezekben a valóságos folyamatokban kutassuk fel azokat a tényezőket, melyek a válás tendenciáját hordják magukon, és azokat amelyek a házassági kohézió irányába hatnak. Mindez hozzásegíthet bennünket az események tudatos befolyásolásához, a pozitív tendenciák következetes erősítéséhez.

A váláshoz, a házasság felbomlásához vezető okoknak csupán 1/10-e van meg a házasságkötés előtt. A bontásra vezető okok 9/10-e a házasság alatt jön létre. Mint dr. Lukács Tibor írja: „A házasság nem sorsszerű adottság, nem elrendeltetés, melynek tartalma eleve adott, hanem két ember közötti kapcsolat és mint ilyen, nem lehet tartalmában több, mint amivé teszik, mert a házasság nem lehet más, nem lehet nemesebb és értékeesebb, mint az abban élők.”

A házasság folyamán létrejött akok közül leggyakoribbak: az elhidegülés, a szexuális meg nem értés, az iszákosság, a durva bánásmód, egy harmadik személlyel szerelmi kapcsolat létesítése, az egyik házastársnak az otthontól való gyakoribb távolmaradása. Ezek az okok összefonódnak és gyakran több együttes ok vezet a végleges bontásra.

A. G. Harcsev a család széthullásának okait keresve a leningrádi városi bíróságon lefolytatott válóperek anyagából ezret dolgozott fel. Ezen kívül speciálisan meghatározott program alapján 52 férfival és 68 nővel készítették interjút, akik válókeresetet nyújtottak be.

A megkérdezettek majdnem mindegyike kijelentette, hogy szerelmi házasságot kötött. Csak a férfiak 10, a nők 7,5 százaléka kötött házasságot úgy, hogy nem szerette, vagy nem volt biztos abban, hogy szereti házastársát.

A válófélben lévők életkora, akikkel a beszélgetést lefolytaták, a következő volt:

	18 éves v. fiatalabb	19–20	21–23	24–27	28 éves v. idősebb
nők	3,7	16,1	31,5	27,5	21,2
férfiak	2,2	8,5	26,1	35,	28,1

A válási arány a 21–27 éveseknél, tehát az aktív korban élőknel a legnagyobb.

Ugyanilyen módon megvizsgálták azt is, hogy milyen szerepet játszik a válásban a házastársak eltérő életkora, vagy az, hogy azonos vagy különböző speciális csoporthoz tartoznak. Az adatok azt is bizonyították, hogy az életkori eltérések a válófélben lévő házastársaknál nem lépik túl a normális határt. Általában csak annyi az eltérés közöttük, amennyi a jól-szervezett családokra is jellemző.

Hasonló eredményre jutottak a szociális csoporthoz való tartozás elemzésénél. A válófélben levők többsége azonos szociális csoporthoz tartozott, műveltségi szintjükben tehát nem lehetett lényeges eltérés. Ezért kiegészítő adatokat gyűjtöttek annak megállapítására, mivel magyarázható mégis a válások magas száma? Ebből a vizsgálatból arra következtetésre jutottak, hogy a házasság széthullásának legfontosabb tényezője a férj és feleség eleve rosszul kialakított, vagy megromlott emberi kapcsolatában keresendő. A széthulló családok többségében a férj nem segített eleget a feleségének, nem jártak közösen szórakozni, tehát társaságuk külön-külön csoportot képezett. Érdeklődésük, gondolatviláguk tehát fokozatosan távolodott egymástól.

Ennek a helyzetnek a kialakulásában maguk a házasságok is vétkesek voltak, mert sok-sok alkalom kínálkozott, hogy változtassanak a helyzeten, de ehhez tudatos cselekvésre lett volna szükség, arra, hogy mindketten felelősséget érezzenek egymásért. Ha nincs ilyen tudatos törekvés, felbomlik a házasság. Ebben a situációban viszont két lehetőség kínálkozik. Az egyik az, hogy jogilag felbontják a házasságot és mindketten megpróbálnak új életet kezdeni. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a bíróság elé rendszerint már csak azok az esetek kerülnek, ahol a házasság súlyos válságban van. Családjogi törvényünk nem ismer törvényes bontó okot, de védi és szilárdítja a házasság és a család intézményét. A felbonthatatlan jogi házasság fogalmát azonban ellentmondásosnak tartja, tehát a véglegesen elromlott házasság felbontását megengedi. Ezért az elutasító ítéletek száma igen alacsony.

Másrészt a szocialista társadalom és egész jogrendszere arra törekszik, hogy a családot védje, fejlessze, és lehetőség szerint kiküszöbölje a válásra vezető tényezőket. A Legfelsőbb Bíróság 3. számú irányelve, — melyet dr. Lukács Tibor Szerellem, házasság, család című munkájában idéz — ezeket a gondokat a következőképpen fogalmazta meg:

„A szocialista erkölcsi felfogás szerint a házasság a szabad és egyenlő jogi férfinak és nőnek kölcsönös vonzalomra alapított, a családi kapcsolatok alapját alkotó jogilag szabályozott közössége. A szocializmus építésének előrehaladásával a család és a házasság mindinkább szocialista jellegűvé válik. E fejlődéshez erkölcsi és jogrendszerünk messzemenő segítséget nyújt...”

A család széthullásának megfigyelhető egy másik formája, melynél a házastársak a valójában felbomlott házasságukat jogilag fenntartják.

Szociológiai felmérések bizonyítják azt, hogy a ténylegesen elváltak száma jóval nagyobb a jogilag elváltak számánál. Ez az inkongurencia Lőcsei Pál szerint társadalmi jelenség. A vizsgálatok arra a meglepő eredményre vezettek, hogy a jogilag felbomlott házasságokhoz viszonyítva a ténylegesen felbomlott házasságok száma másfélszer nagyobb. A további elemzések azt is kimutatták, hogy ebben az inkongurenciában élő népesség összetétele heterogén. Többségében alkalmazásban álló fizikai dolgozó, jelentős kisebbsége pedig alkalmazásban álló szellemi dolgozó. Ezen kívül az inkongurenciában élők ötven százaléka útban van helyzetének jogi rendezése felé, de a másik 50 százaléka tartós vagy végleges inkongurenciára rendezkedett be. Ennek egyik oka abban keresendő, hogy a lakások száma rendkívül kevés és azok akik házasságukat ténylegesen felbontották, kénytelenek továbbra is együtt élni, mert nem tudnak külön költözni, s a lakás sem választható le. Így a házasság jogi formája nem fedi tényleges családi állapotukat.

Lőcsei Pálnak az a véleménye, hogy az ilyen állapot részben közömbösséget jelenthet a családjogi viszonyok iránt, de jelenthet ellenállást is a tradicionális házasságetikai normákkal szemben.

Az inkongurencia-vizsgálat csak a felbomlott házasságokra vonatkozott. Lőcsei Pál felveti a problémát, hogy helyes lenne ezt a vizsgálatot kiterjeszteni a nőtlenek, hajadonok, özvegyek, sőt a jogilag házasságos csoportjára is, ezzel sok értékes tapasztalatot nyerhetnénk a férfiak és a nők közötti kapcsolatok tartalmának alakulásáról.

Ha a válások számához hozzáadjuk az inkongurenciában élők számát, a statisztikák által közölt elég magas számadat csak növekszik. Ez újabb figyelmet érdemel arra, hogy a társadalom az eddigieknél is nagyobb figyelmet fordítson a családvédelemre, s a megelőzés helyes módszerét széles körben alkalmazza.

*

A család válságának, a válásoknak csupán néhány vetületét és problémáját vettük szemügyre. Az itt tárgyaltakból kitűnhet, hogy még sok házasság nem tudja betölteni feladatát és ezért válással végződik. Ha nem is mindig kerül sor a végső lépésre, sok családban élnek az emberek egymás mellett közömbösen, formálisan, ahelyett, hogy egymásért élnének.

Nem kivétel még a családtagok önzése, felelőtlensége, esetleg durvasága sem.

Az összkép azonban nem ilyen sötét. A szocializmus építése során fokozatosan humanizálódnak az emberi viszonyok, gazdagodik az emberek szellemi arculata, megnövekszik a kölcsönös érzelmekre való igényük, növekszik felelősségtudatuk és erkölcsi érzésük. Mindez a családra is hatást gyakorol és ennek következtében az egy tisztultabb, emberibb mikroközösség irányába halad.

Ezen túl a gyakorlati életben, épp e tendenciák kibontakozása következtében, különösen a nagyjából hasonló képzettséggel, szellemi igénnyel bíró fiatalok házasságával a családok többsége mindinkább érzelmi közösséggé válik, amely biztosítja tagjainak a kiegyensúlyozott életet a munkához, a szórakozáshoz és pihenéshez, a gyermek gondozásához és neveléséhez szükséges feltételeket, és az idős szülők eltartásáról, érzelmi támogatásáról is képes gondoskodni.

A családok egy részénél mutatkozó válságjelek valóban léteznek, de ezek nem magát a házasság intézményét fenyegetik, hanem régi, hagyományos formáit, és bennük csupán a múltbeli viszonyokkal terhes egyes házasságok életképtelensége jut kifejezésre. A házasságnak — mint sajátos intézménynek — óriási tartalékai vannak. A család intézménye még nagyon hosszú ideig fejlődhet ezen a formán belül. Ez a fejlődés a személyiség gazdagodásával, érzelmi világának színesedésével jár. Nélkülözhetetlen eleme a gyöngédség, a megértés és felelősségtudat. A család, melyet a nagy társadalmi átalakulások folyamatában sok különböző — néha ellentétes — hatás és, túljut e válságosnak tartott korszakán, és megszabadulva mindazoktól a visszaságoktól, melyeket az osztálytársadalmak raktak rá, nem lesz más, mint őszinte és intim emberi viszony.

Egyenjogúság?

A múlt század vége felé kibontakozó feminista mozgalom, a mozgalomban rejtőz, valamint az ellene gyűlekező indulatok elsősorban különös, bár nem ritka módon egy irodalmi alkotás, egy színpadi mű előadása és „botrányos” sikere kapcsán ütköztek össze. Mint ahogy minden revolúció megkölti a maga Marseillaise-ét vagy Nemzeti Dal-át, hasonlóképpen született Ibsen Nóra című drámája is, s fejezte ki a férfi-zsarnokság alól magát érvel is kiszabadító szoknyás ember forradalmi igazságát. A despotaférjét elhagyó, természetes családi köteleit is elszakítani képes, elszánt heroina mögött a Baabothon ajtjának becsapódása úgy rezzengette meg a kortársi dobhártyákat, mintha az egy hosszan érlelődő forradalom első puskalövése lett volna.

S talán az is volt.

Talán, mondom kissé bizonytalanul, minekután ez a „forradalom” oly bonyolult, annyi ellentmondás között fejlődött, s még korántsem tekinthető lezártnak, befejezettnek ma sem. Hiszen csak nálunk, a mi társadalmi rendszerünkben is – amely tagadhatatlanul a legkövetkezősebben igyekezett a valóságban is érvényt szerezni a nemek egyenjogúságának, – mennyi elmentmondás, objektív és szubjektív forrásokból származó nehézség akadályozza az egyenjogúság gyakorlati megvalósulását. A dolgozó nőkre nehezedő második műszak terhe, a még mindig érvényesülő megkülönböztetések a bérezésben, a gyermekét vállaló és kisgyermekes anyák közismert munkavállalási – és munkahelyi – nehézségei mind-mind olyan jelenségek, amelyek azt mutatják, hogy még az egyenjogúság értelmezésében sem jutottunk olyan következetesen egységes álláspontokra, amely lehetővé tenné a társadalmi gyakorlatban felmerülő problémák minden szempontból megnyugtató rendezését.

Az egyenjogúság értelmezésénél mutatózó tanácsstalanság és bizonytalankodás ma elsősorban a nők munkával kapcsolatos igénybevitelének és igénybevehetőségének módjával és mértékével összefüggésben jelentkezik, mégpedig több vonatkozásban is. Még koránt sincs tisztázva, hogy melyek azok a foglalkozások, munkakörök, ahol a munka eredményében, a teljesítményben, valamint a dolgozók testi-lelki építésének megővésében figyelemmel kell lenni a nemek közötti biológiai és pszichológiai különbségekre, – annál kevésbé, hiszen még a különbségek valóban tudományos, részletekbe menő feltárása is kutatási feladatot jelent. S e kutatásokra igazán nagy szükség lenne. Gondoljunk csak meg: az ötvenes évek elején traktorosnak vagy éppen bányamunkára jelentkezett nők egy részénél komoly egészségügyi problémák merültek fel. Szervezetüket nem egy esetben súlyos károsodások érték. Az ok egyértelműnek látszott: a női szervezet bizonyos sajátosságainak, igénybevehetősége határainak figyelmen kívül hagyása. Mélyebben elemezve a kérdést azonban a válasz korántsem annyira világos: nem tudjuk, hogy a tünetek, a panaszok oka egyes nők szervi érzékenységében rejlik-e, – hiszen voltak, akik nem betegedtek meg – vagy bizonyos idő után minden nőnél jelentkeztek volna. Persze, ez esetben a tapasztalatok elégségesek annak megállapításához, hogy a nagyon nehéz fizikai munkákra ne alkalmazzuk a nőket. Vannak azonban sokkal bonyolultabb kérdések is. Például a nemzetközi felmérések azt mutatják, hogy az orvosi és a jogászai munka mindinkább „női foglalkozássá” válik – a nők részaránya növekedik. Ez a növekedés azonban korántsem egyenletes. Míg pl. a medicina bizonyos ágaiban (a belgyógyászat, a szemészet, a gyermekgyógyászat) valóban rohamosan növekszik a nők aránya, más területein (a sebészet, a szülészet-nőgyógyászat) jóval csekélyebb a növekedés. A jogi pályán a bírói munkakörbe nyomultak be a nők, míg az ügyvédi munkaközösségek névtábláin női név még mindig csak elvétve szerepel. Mi ennek az oka: előítéletek, beidegződések, vagy valóban fennálló nemi különbségek?

E különbségek felmérésének hiányosságaiból, általában a nők munkával kapcsolatos túlterheléséből származó problémák különös hangsúllyal jelentkeznek az ideggyógyász és a pszichológus munkájában. S a felgyülemelő pszichiátriai és pszichológiai tapasztalatok nem egy vonatkozásban fényt is derítenek a nemek újjalakuló egyes „kényes” kérdéseire.

Túlterhelés – felelősség

Az alábbi eseteket sok száz közül választottuk ki. A válogatásnál azt az elvet tartottuk szem előtt, hogy az esetek mindegyike reprezentáljon valamit abból a kérdés-szövevényből, amit a mi társadalmunkban jellegzetesen női problémáknak nevezünk.

A történet (köreset) ugyanakkor egyedi is: hozzájuk hasonlóak ezrei, tízezrei mindmennyi árnyalattal fordulnak elő az életben s térnek el – sokszor nagyon is – egymástól.

Eltérnek mar abban is, hogy többségük sohasem fordul orvoshoz, különösen nem pszichológushoz, s így történetüket nem orzi kórrajz vagy pszichológiai dokumentáció.

N. J.-né 38 éves, laboránsnő egy vegyi üzem laboratóriumában, ahol olyan bevizsgáló munkát végeznek, amely robbanásveszélyes szerek előírászerű keverési arányát ellenőrzi. N. J.-né feladata, hogy minden mérés után, speciális tisztítószerrel segítségével kimossa a pipettákat és a lombikokat. A kimosásnak igencsak alaposnak és szakszerűnek kell lennie, mert az esetlegesen visszamaradt szennyező anyagok megzavarhatják az ellenőrző mérés pontosságát s ezáltal komoly balesetveszély forrása lehetnek: nem várt vegyi reakciók, pl. öngyulladás, robbanás, stb. keletkezhetnek.

A munkakör jellegéből következik, hogy N. J.-nének a munkát az első mozzanattól az utolsóig összpontosított figyelemmel és a megfelelő ütemben kellett végeznie.

Ebben a sztrész-szituációban N. J.-né tökéletesen helytállt, amíg azután egy napon úgy érezte: nem tud koncentrálni, képzelete ünosúntalan elkalandozik, akaratlanul is el nem végeztet házimunkájára gondol. Egyre erősödik az a képzelet, hogy olyan, mint egy gép, amely kora reggeltől késő estig robotol, mégsem végez el mindent, ami rá vár. Minden nap elmarad valamivel... És már kezdte gyűlölni laboratóriumi munkáját, később munkatársait is, amiért „az ott végzett munkával nem lehet elmaradni”. Bezzeg a gyerekei ellátása, a főzés, a mosás és a takarítás nem olyan kötelesség, amelynek hiánytalan ellátását bárki is számonkérné egy dolgozó asszonytól! De a munkahely, a társadalom, az megköveteli a magától...

Ilyen s ehhez hasonló gondolatok kavargtak a fejében. A gondolatok nyomán azután sorra feltámadtak az indulatok is: hol gyűlölködött, hol pedig szorongott: rendszerint azért, hogy mi lesz, ha szórakoztatóságában valamit eltéveszt vagy olyan mulasztást követ el, amiből baj származik. Félt az esetleges következményektől: a fizelmi megdorgálástól, de talán még ennél is jobban a megsejényesüléstől.

Szorongása hamarosan idegességgel, ingerlékenységgel párosult, amire munkatársai – egy kivétellel valamennyien nők – hasonló idegességgel és ingerültséggel reagáltak. Amikor panaszkodni próbált egyik-másik munkatársának, hogy egy idő óta folyton fáradt, éjszaka mégsem alszik jól, étvágya sincs, úgy eszik, mintha az ételt a háta mögé dobálná, sorra legyintettek: „ők is hasonlóképpen vannak, mert manapság minden asszony úgy él, mint N. J.-né, csak a munka meg a kötelesség; egyedül a férfiaknak jó és a lányoknak, amíg férjhez nem mennek...” és így tovább. Egyik munkatársa gúnyosan azt ajánlotta, hogy csalja meg a férjét; így lázadjon az asszonysors ellen és ne ideges panaszkodással. Akkor majd megnyugszik, mert lesz valami szép és jó is az életben, nemcsak a kötelesség. Egy másik kolléganője pedig éppen tisztességét vonta kétségbe, azt állítva, hogy biztosan van valakije, akivel csalja az urát és aki miatt nem ér rá elvégezni a munkáját. „Ha amiatt vagy ideges, mert rossz a lelkiismereted, akkor gyónd meg valakinek, papnak vagy orvosnak, de ne mirajtunk töltsd ki az idegességed!” – vágta neki oda a kolléganő.

N. J.-né érezte, hogy nem értik meg a munkatársnői, és már bánta, hogy beszélt nekik magáról, az állapotáról. Amikor pedig egyik nap behívatta a főnöke, akkor biztosan tudta, hogy nemcsak értetlenek voltak vele szemben, de még árulkodtak is ellene.

Főnöke, a laboratórium vezetője nem volt túlságosan barátságos hozzá. Szárazon és tárgyilagosan taglalta neki, milyen fontos az a munka, amit ők végeznek, milyen sok elismerést kaptak már eddig is a szakmától és a fölöttes hatóságoktól, amiért hosszú évek óta nem csúszott hiba a méréseikbe. A módszert – az ő módszert! – laboratóriumok, még külföldiek is át akarják venni, és hogy milyen sokan jönnének dolgozni ő hozzá, ha lenne hely; N. J.-né pedig – mint hallja – nem örül, hogy itt lehet, ilyen tökéletesen összecsiszolódtok kollektívában, nem tud szívből örülni a „kitüntetésnek”, hogy itt dolgozott... Ugy hogy, amikor a főnök fetette neki a kurta és türelmetlen kérdést: mi a baja? – egyetlen mondatot tudott csupán kipréselni magából, azt is halkán. A mondat így szólt: „Nem tudom.” Erre orvoshoz küldték, aki ideggyógyászhoz és munkapszichológushoz irányította.

N. J.-né a vizsgálat alkalmával elmondta, hogy munkabírása sohasem volt nagy, de nem tartozik a kimondottan gyenge nők közé. Két év óta azonban, mióta férjét vállalatára vidéki fiókjához helyezték és csak hetente-kéthetente jön haza, akkor is fáradt a munkától és a sok utazástól, azóta háztartásukat és három gyermeküket egyedül látja el. Gyerekei sem tudnak segíteni neki. Kicsik még, a legnagyobb is csak tizenegy éves. Nagyon hiányzik az apai kéz mellett az apai szigor és tekintély is a családban. Két év óta, tehát, mióta minden gond egyedül az ő nyakába szakadt, úgy érzi, elég lenne, ha csak az otthoni munkát végezné, de állását nem meri felmondani. Nem is annyira a kereset miatt, hiszen a férje hazahoz annyit, amiből szerényen és beosztással mindnyájan megelégnének, hanem inkább azért, mert ő kicsi korától fogva dolgozik, több mint húszéves munkaviszonya van és már el sem tudná képzelni magát a háztartásbeli asszony szerepében (füg-gőviszony, a nyugdíj elvesztése, stb.). De meg ezen túlmenően is: valami, amit ő nem tud ugyan jól megfogalmazni, de érzi és tapasztalja a különbséget a dolgozó nők és a háztartásbeliek között. Az utóbbiak, szerinte, óhatatlanul elmaradnak a világtól; bár ők ezt ritkán érzik, legfeljebb a férjük és a gyermekeik. Sok olyan esetet tud, amikor éppen ebből a lemaradásból származott a baj: a férj elhidegülése, sőt a gyermekek elidegenedése is. „Nem szeretném, ha én is azt kapnám egyszer otthon, hogy mit tudsz te a világból, amikor ki sem mozdulsz itthonról, legfeljebb a piacra megy vagy az üzletbe!” – mondta N. J.-né, és még hozzátette: „ilyen nő én már nem akarok lenni!”

N. J.-né esete több szempontból is tanulságos. Az egyik a terhelés, jobban mondva, a túlterhelés kérdése. Mit bír egy nő és hogyan lehet a terheit csökkenteni, hogy az N. J.-néhez hasonló kimerülés ne jöjjön létre? A válasz summa így hangzik: egy nő, még a viszonylag gyengébb alkatú is általában sokat bír, ha terheit – de főként a gondjait – megoszthatja valakivel: férjével vagy a munkatársaival (lehetőleg mind a kettővel!). Ha nem azt érzi, hogy minden az ő „esendő” vállaira nehezedik, hogy mindenért ő a felelős, s ha valami hibát vét, abból helyrehozhatatlan baj származik, esetleges „figyelemkihagyása” vagy egyéb mulasztása súlyos következményeket von maga után. Sajnos, azonban az egymás iránti érzett felelősség, a gondok megosztására való aktív készség megnyilvánulásait kevés munkahelyen lehet tapasztalni, még a családon belül sem mindig. Ennek ma már nem minden esetben a jó közösségi szellem hiánya az oka. Legalább ugyanennyit nyom a latban – különösen a túlnyomórészt nőket foglalkoztató munkahelyeket – a fáradtsággal, kimerültséggel küszködő nők ingerlékenységétől, idegességétől vibráló feszült mikroklíma.

Felmerül a kérdés: mi az oka a már említett felelősségtől óvakodásnak? Nevezhetnénk idegenkedésnek, sőt – egyik-másik esetben – kimondott félelemnek, szorongásnak.

Ugy tűnik, hogy ha ennek van is biológiai oka (a nők a szaporodás funkciójának betöltése közben gyakran szorulnak mások, más nők és férfiak segítségére, s talán ebből ered, legalábbis bizonyos fokig, a rászorultság élménye); egymagában nem elegendő magyarázat. Az a fajta, meglehetősen elterjedt nézet, hogy „a férfi mégiscsak férfi”, valószínűleg nem a biológiai különbözőségekből ered. Gyökerei minden bizonnyal a neveletésben, a patriarchátus túlélő hagyományait mindkét nem részéről máig dédelgető felfogásban keresendők. Ennek azonban előbb-több meg kell szünnie. Felelősségvállalást t. i. nemcsak a veszélyes vegyszerekkel szennyezett pipetták és lombikok tisztítása igényel, hanem – közvetve vagy közvetlenül – minden társadalmi tevékenység egyúttal felelősségvállalással is jár. A laboránsé éppúgy, mint az igazgatóé vagy akár a ranglista legeljén szereplő segédmunkássá. Enélkül az egyenjogúság eszméje sem válhat valóra, hanem mindörökké írott malaszt marad.

Női munka? Férfi munka?

Mint jól ismert: bizonyos munkák inkább valók férfiaknak, mint nőknek és megfordítva.

Amikor Engels azt írja „A család, a magántulajdon és az állam eredete” című művében, hogy az első munkamegosztás az embernél a férfi és a nő között jött létre abból a célból, hogy gyermeket nemzenek, olyan történelmi tényt hangsúlyozott, amely messze többet takar a gyermeknemzésénél. Magában foglalja a nemek ősi egyenjogúságát, a férfi és a nő egyenlő társadalmi értékét is.

Az emberrévalás folyamata tudvalólag a munkával, a munkaeszközök készítésével és használatával kezdődött, s ezek tökéletesítésével párhuzamosan jutott magasabb és magasabb szintre, s ez a folyamat még ma is tart. Az ősember, ébredező-formálódó tudata segítségével egyre bonyolultabb munkát tudott elvégezni, egyre jobban felmérte saját helyzetét a földön s ezzel egyidejűleg ismerte fel a nemek egymásrautaltságának szükségszerű, sőt kényszerű tényét is.

A sokszázéves közös tevékenységben végeredményben mindkét nemnek megvolt a lehetősége, – s erre gyakran kényszerítve is volt –, hogy értelme és tudata egyformán fejlődjön. S hogy a két nem – bizonyos funkciók kivételével – minden emberi tevékenységben egymást helyettesíteni tudja. S mivel ez az egymást helyettesítő képesség, az emberiség túlnyomó többségénél, az osztálytársadalmak idején is továbbfejlődött. Az elenyésző kisebbség, a mindenkor uralkodó osztály került csak, idonként, abba a helyzetbe, hogy tevékenysége egyoldalúvá vált. Lagjai közül csak kevesen „dolgoztak”, s ezért többségük – a férfiak kevésbé, mint a nők – regredialt is, méghozzá nemegyszer a tudat passzív, mondhatni vegetatív szintjére. Ez a regresszív gyakran olyan mély volt, hogy nemcsak a szaporodási, de még az öntenntartási oszton dekadenciájához is vezetett, s ezzel, a tudati-értelemi fejlődést egyedül biztosító munka elhagyásával, itelte magát életképtelenségre és kihalásra. A létért örökös küzdelem kényszerítvén nyomott osztályok férfiai és női – sok szenvedés és nyomorúság árán ugyan –, de megőrizték életrevalóságukat, fejlődőképességüket, s ami jelen gondolatmenetünk szempontjából különösen fontos, egymást helyettesítő képességüket is. S ez a képesség csupán olyan társadalmi viszonyok közepette került veszélybe, ahol a nők egzisztenciálisan tökéletes függőségbe kerültek a férfiaktól s számukra semmilyen vagy csak kevés mód kínálkozott a férfiakkal egyenértékű munka végzésére. Ilyen végletes helyzetbe a nők, nagyobb tömegben, talán csak a polgári társadalomban kerültek, ahol a javaknak addig elképzelhetetlen bőségét produkálni tudó technizált termelés a nők részvételét a munkában teljesen fölöslegessé tette. A tőkés polgárcsaládok nőtagjai a tökéletes egzisztenciális függőség, s méginkább a termelőmunkából való kiszorulás következtében fokozatosan elveszítették önértéküket, majd a társadalom – a polgári társadalom – is lassacskán tárggyá, tulajdonná devalválta őket. Hasonlóképpen, csak sokkal nyilvánvalóbban, mint bármikor a patriarchátus kezdete óta.

A nők értéke, akárcsak némely passzív részvényeké a tőzsdén, a múlt század második felében már nagyon beszűrtre állt, s ez indította el a feminista mozgalom szerveződését: a mozgalom zászlajára pedig a női egyenjogúság jelszavait írták. A progresszív törekvések mellett azonban továbbra is ott éltek és munkáltak a nők alacsonyabbrendűségeit kifejező retrográd értéktételek, amelyek lassanként a munkásság és parasztság öntudatlanabb tömegeihez is leszivárgtak, akiknek imponált a gazdag polgár, irigyelte gazdagságát, s ezért – ha a vagyonához nem jutott hozzá –, legalább a modorát, gesztusait, s mindenekelelt a cinizmusát próbálta átvenni és utánozni. (Igy szivárgott le egyébként korábban az arisztokratikus magatartás- és gondolkodásmód a

polgársághoz is, s ösztökélte egyes tagjait a grófok és a bárók allűrjeinek majmolására.)

Ha most már a minden korokban termelődő retrográd jellegű értéktételek epidemiológiájánál tartunk, ne álljunk meg hirtelen és ne kíméljük meg magunkat, a mi társadalmunkat sem a kissé kellemetlen „tisztiorvosi” vizsgálattól. Ime egy példa, ismét egy eset a sok közül:

Dr. H. K. kitűnően képzett, vezetésre minden vonatkozásban rátermett orvosnő néhány évvel ezelőtt három főorvosi pályázaton is alulmaradt férfi versenytársaival szemben. Mindhárman alkalommal H. K. nő-volta volt a perdöntő akadály, s hendikepp. Ezek időrendi sorrendben így következtek egymás után.

Az első alkalommal a kórház főorvosi kara (a javaslatot nekik kell megtenniük a fölöttes egészségügyi hatóságnak) a szokványos módon határozott: egy férfi mégiscsak férfi. Nota bene: a pályázó férfiorvos nemcsak a szakmában eltöltött gyakorlati éveit tekintve volt fiatalabb H. K.-nál, hanem tudományos munkássága sem érte el az orvosnő szintjét. Ám volt még egy kuriózum a pályázaton: a főorvosi kar két nőtagja is a férfi kolléga kinevezésére szavazott...

A második pályázaton a tudományos fokozat hiánya miatt maradt le H. K. egy kandidátussal szemben. Itt nem volt hiba a döntésben, annál több fájdalommal volt az orvosnő családi körülményeiben: ő ugyanis már két évvel ezelőtt elkészült kandidátusi disszertációjával, de nem nyújtotta be, mert meg akarta várni a férjét: nyújtsa be előbb ő az övét, legyen ő előbb kandidátus, nehogy a családi harmónia emiatt zavart szenvedjen. Ez a veszély – a férj néhány megjegyzéséből következtethetően – valóban fennállt, s H. K., mint egész házasságuk alatt, most is vigyázni akart a családi harmóniára. Mit tehetett mást, várt. S ez a várakozása újabb csatavesztést eredményezett.

Harmadszor, a sors különös szeszélye folytán és igazában mulatságos módon egy nővel szemben maradt le. A rivális ez esetben H. K.-val nagyjából azonos érdemek birtokában indult a pályázaton. Volt azonban egy H. K. számára „behozhatatlan” előnye: külsőre csúnya volt, így a férfi szavazók nyugodt lélekkel adták rá voksukat, mert így gyanún kívül álltak. Nem érthette őket az a vád, hogy behódoltak H. K. kinoságának.

H. K. végül azért mégis főorvos lett egy parányi kórházban, ahová ő rajta kívül nem pályázott senki.

SZALÁNCZAY GYÖRGY

Értelmiség a közéletben

- vidéken

Az értelmiség munkája, társadalmi tevékenysége, sőt életmódja a közfigyelem előterében áll. Néha kevesebbet beszélünk erről és jobban odafigyelünk, máskor meg gyakran beszélünk és kevésbé figyelünk oda – vagy legalábbis kevésbé alaposan. Manapság nagyon sokat vitatkozunk arról, hogy kiket tartunk értelmiséginek (mely foglalkozások tartoznak az értelmiségi foglalkozások körébe), meg arról is, hogy a felsőfokú végzettséget vagy az elvégzendő munka alkotó jellegét, az önálló szellemi tevékenységet vagy az emberekre való hatás közvetlen lehetőségét, a társadalmi, gazdasági kérdésekben való döntési (beleszólási, véleménynyilvánítási) jogot

vagy a végzett munka irányító jellegét tartjuk-e az értelmiségi tevékenység kritériumának. Az azonban ma már vitán felül áll, hogy az értelmiség fontos, egyre fokozódó jelentőségű feladatot tölt be szocialista társadalomépítő munkánkban.

Sokan állítják, hogy az értelmiség elkülönül, egyre zártabb réteggé válik, egyre inkább csak a „maga dolgával” foglalkozik, csak a „maga köreivel” érintkezik. Mások arról panaszkodnak, hogy mind kevesebb az idejük és a lehetőségük az eredményes munkához egyre szükségesebb elmélyülésre és az önképzésre. A tények azt bizonyítják, hogy az értelmiségiek jelentős része egy sor alacsonyabb képzettséget igénylő feladatot (például adminisztráció) is kénytelen elvégezni. A másik oldalon viszont azt látjuk, hogy – például a szakmunkásoknak – egyre több olyan feladatot kell megoldaniuk, amelyek során nagyobb szerepe van a fejnek, mint a kéznek.

Elgondolkoztató az is, hogy a közvélemény jelentős része a tanácselnököt, méginkább a tsz-elnököt nem tartja értelmiséginek, nem vesz tudomást arról, hogy egy-egy munkaterület

fontossága mennyire megnövekedett vagy növekvőfélben van.

Kevesebbet vitatkozunk, és annál többször kinyilatkoztatunk, amikor az értelmiséggel kapcsolatos igényekről van szó. A fejlődés szükségszerű velejárója a szellemi munka jelentőségének fokozódása – az értelmiségiek munkájával kapcsolatos igények emelkedése természetes jelenség. Növekednek az igények a munkahelyen – szakmai és közéleti vonatkozásban egyaránt – és a lakóhelyen is. Az értelmiséghez való tartozásnak – sok más egyéb között – mindig is kritériuma volt a társadalmi elkötelezettség és a közéleti tevékenység; s ez manapság egyre inkább érvényes.

Amikor ma az értelmiség közéletiségéről vitázunk, legtöbbször társadalmi tevékenységük és életmódjuk áll a vita középpontjában. Én is ebből az aspektusból szeretném megközelíteni a kérdést – a szakmai tevékenység megítélése messze túlnő egy cikk lehetőségein, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely és szerep minősítése pedig a politikai szociológia feladata.

Különösen élénk figyelem kíséri a vidéken – elsősorban falun – élő értelmiség tevékenységét, közéleti szerepét. A tevékenységük iránti társadalmi igény nagymértékben fokozódott és reális szükségletek szerint alakult. A közvélemény igénye azonban meglehetősen lassan fejlődött, az értelmiséggel kapcsolatos követelmények sorában még mindig több a nosztalgia, mint a realitás. Hányszor hallunk ilyen stílusú megnyilatkozásokat: „Bezzeg régen az értelmiség szerepelt a színpadon, szervezte a bálakat, énekelt a dalkörben, kártyázott a kocsmában...” – tehát érintkezett, kapcsolatot tartott a „néppel.”

Hát ezt kellene tenni értelmiségünknek? Vagy tehet bármit – ha ezt nem teszi, akkor siránkozunk, elégedetlenek vagyunk, fanyalgunk? Jó ez így? Kinek jó ez?!

Nem arról van szó, hogy utasítsuk el általában az értelmiség tevékenységével kapcsolatos spontán elvárásokat. Hiba lenne, ha nem látnánk meg, hogy mögöttük – ha elavult formában is – az a régi és indokolt igény lappang, hogy az értelmiség a helyi kulturális élet fő részese, mozgató rugója legyen. Ezeket a régi, elavult művelődési szemléleten alapuló igényeket kellene felváltani az új közművelődési koncepcióból fakadó igényekkel.

Szükséges, hogy a lakosság tisztában lássa, tárgyilagosabban ítélje meg a helyi értelmiség munkáját, társadalmi tevékenységét. A közvélemény egyoldalú és irreális elvárásai kedvezőtlen légkört teremtenek az értelmiségiek közéleti tevékenységéhez, sőt néha – akaratlanul és kimondatlanul is – károsan befolyásolják a helyi vezetést. A tények korántsem adnak olyan méretű aggodalomra okot, amelyet sokan látni vélnek.

Sok-sok tény bizonyítja, hogy az értelmiség egyre jobban bekapcsolódik a lakóhelyen és a munkahelyen a közéleti tevékenységbe is; egyre kevesebb, akire az jellemző, hogy munkáján túl semmiféle feladatot, megbízatást nem vállal, aki teljesen elzárkózik társadalmi környezetétől. Az elmúlt évszázadban jelentősen emelkedett az értelmiségiek körében a párttagok száma, legtöbbször az alapszervezeteken belül rendszeres és konkrét munkát végez. Növekedett arányuk a községi tanácsokban és végrehajtó bizottságokban is; igen sok értelmiségi dolgozót találunk a Hazafias Népfront és a Vörös kereszt aktívái között is. A falun élő értelmiségiek közül ma már többen kapcsolódnak be a különböző szakmai és tudományos szervezetekbe, társulatokba; erről tanúskodik az MTESZ, a TIT, a Magyar Pedagógiai Társaság stb. taglétszámának állandó emelkedése. De nemcsak a szervezettség fokozódásáról, hanem a tartalmi munka színvonalának emelkedéséről, az aktivitás erősödéséről is beszámolnak ezek a szervezetek.

A műszaki- és agrárértelmiség rendszeresen segíti az üzemet, a tsz dolgozóinak alap- és középszintű továbbképzését. A közművelődési tevékenység szervezésének és irányításának országos részét a pedagógusok végzik. Az orvosok és gyógyszerészek többsége rendszeresen tevékenykedik a Vörös kereszt szerveze-

teikben, de kiveszi a részét az egészségügyi ismeretterjesztés munkájából is.

Mindezek a tények nem jelenthetik azt, hogy teljesen elégedettek lehetünk, hogy minden a legnagyobb rendben van. Az előbb leírtakkal csupán egy – véleményem szerint – indokolatlanul sötét képet kívántam cáfolni, ha úgy tetszik ellensúlyozni. Valóban van még sok lehetőség, amit az értelmiség nagyobb segítségével, rendszeresebb társadalmi munkájával jobban kiaknázhathatunk. A közművelődés és a tudatformálás munkájának is sok területe van, amely mind jobban várja az értelmiségiek hatékonyabb részvételét. Ma még az a jellemző, hogy az értelmiség közéleti tevékenysége – az érzékelhető fejlődés ellenére is – mind szervezettségében, mind tartalmában és hatékonyságában elmarad a szükséges és lehetséges szinttől. Probléma az egyenlőtlen terhelés is: vannak akik túl sokat, vannak – egyre kevesebben – akik szinte semmit sem vállalnak.

Jelenleg még mindig az a jellemző, hogy az értelmiség közéleti részvételével kapcsolatos kérdéseket túlnyomórészt az igények oldaláról közelítjük meg. Pedig az igényeket is szükséges lenne differenciálni: vannak reális, de vannak illuzórikus igények is. Az illuzórikus, a régi – sokszor csak az idő által megszépített helyzetet idealizáló, és arra hivatkozó – igényektől meg kell szabadulnunk. Akinek kedve van, az legyen műkedvelő, – de tudomásul kell vennünk, hogy nem az a jó tsz-elnök, aki maga vezényli a menyecskekórust.

Rangsorolni kell a reális igényeket, kezdeményezni és szervezni az értelmiség közéleti tevékenységét. Ez a helyi szervek, helyi vezetés feladata. Nem elégséges csak óhajtani, elvárni, hogy az értelmiség spontán módon bekapcsolódjék a falu közművelődésébe, közéletébe.

A kérdés igénycentrikus megközelítése mellett feltétlenül szükséges, hogy a lehetőségeket is mérlegeljünk, és törekedjünk arra, hogy az értelmiség közéleti kibontakozásához optimális feltételeket biztosítsunk. A konkrét lehetőségek figyelembe vétele nélküli, elvont igény hangoztatása többet árt, mint használ. Tudomásul kell vennünk, hogy a vidékre – és főleg a falvak legtöbbszörére – ma még a szakemberhiány jellemző. Bár eddig még soha nem látott ütemben emelkedett falvainkban az értelmiségiek száma, ez a fejlődés mégsem tudott lépést tartani a szükséglettel. Alig van olyan falusi iskolánk ahol ne tanítana képesítés nélküli, szinte nincs is olyan termelőszövetkezetünk, ahonnan ne hiányozna egy-két agrár-mérnök – közigazdászról nem is beszélve. A kisebb gyárak, üzemek sem bővelkednek műszakiakkal. A feladatok viszont növekednek, s a helyi létszámmal kell megoldani azokat. Falun élő értelmiség nagy többsége kisebb-nagyobb fokú munkahelyi túlterheltséggel küszködik. Ez nehezíti, vagy fékezi közéleti tevékenysége kibontakozását. A szakmai túlterheltséget sok esetben még az is fokozza, hogy a falura kerülő értelmiség jelentős része kezdő, fiatal, tehát ismerkedniük kell a munkahellyel, munkafeladatokkal, környezettel is; a tanintézetekben szerzett elméleti tudást a helyszínrre kell adaptálni, a gyakorlatban kell alkalmazni – s ez sem könnyű feladat.

Különböző tényezők fékezik is a közéleti tevékenység kibontakozását: az egyik helyen bizalmatlanok a pályakezdőkkel szemben, másutt túl sok feladattal terhelik, s a szegény „új embert” agyonnyomja a bizalom. Sok helyen nem megoldott az értelmiség rendszeres helyi informálása. Gyakran tapasztalható, hogy főleg a kezdő értelmiségieket nem képzettségüknek, érdeklődésüknek megfelelő munkába akarják bevonni. S végül, gyakran elfelejtik a végzett munkát megköszönni. A helyi gazdasági és társadalmi szervek önállósága, hatásköre és felelőssége jelentősen növekedett az elmúlt évszázadban. A megnövekedett lehetőségekkel és feladatokkal akkor tudunk optimálisan élni, illetve megbirkózni, ha okosan és jól gazdálkodunk a rendelkezésre álló szellemi energiáinkkal is. A lakosság és a helyi vezetés közös érdeke – s ezt teljes mértékben egybeesik az ösztársadalmi érdekekkel is –, hogy a helyi feladatok megoldása érdekében (ide értem a közművelődési és tudatformálási feladatokat is) minden lehető erőt mozgósítsunk. Ennek legfőbb lehetősége az értelmiség közéleti szerepének fokozása és hatékonyabbá tétele.